

расправа на повеќе места во книгата и затоа е принуден често да упатува на други страници. Бидејќи објасненијата за многу предмети се неполни, човек очекува да најде нешто повеќе на укажаните страници, но често пати останува разочаран, зашто ни таму нема ништо повеќе. Така на пр. за доказ дека микенскиот е предок на аркадо-кипарскиот (стр. 60) тој ја приведува употребата на аблативските предлози со дат. и упатува на стр. 54. Таму се набројуваат сите микенски предлози, но нигде не се вели дека некои од нив управуваат дат. За *ἔπ'ο* само одбележува дека писмото не дозволува да се установи дали е *ke-u-pode-ja* ген. или дат. Оттука за *k.* упатува на 307 стр., па на 303 и на *Glossary*, но на крајот прашањето го остава пак нерешено. Вакви случаи има извонредно многу.

Во своите многубројни студии П. неоспорно даде голем број остроумни предлози за решавање на различни микенолошки проблеми, но мора да се забележи дека како во неговите основни ставови и концепции за микенското општество, така и во интерпретацијата на оделни зборови, има доста слабости и недоследности од кои не е слободна и оваа книга.

П. Хр. Илиевски, Скопје.

THE CAMBRIDGE ANCIENT HISTORY, Revised edition of volumes I & II, Cambridge University Press, vol. II, chapters XIV, XXII(a), XXXVI:

- a. Frank Stubbings, *The Rise of Mycenaean Civilization*, 1963, pp. 37;
- b. Frank Stubbings, *The Expansion of Mycenaean Civilization*, 1964 pp. 25;
- c. V. R. d' A. Desborough — N. G. L. Hammond, *The End of Mycenaean Civilization and the Dark Age*, 1962, pp. 54, 8*.

Како извор за историјата на микенската епоха служат главно остатоците од материјалната култура. Но бидејќи се тие неми и не даваат одговор на прашањата: кој и кога ги изработил најдените предмети, нити какви биле тогаш односите меѓу луѓето, историчарот е принуден да црпе податоци и од многубројните легенди дојдени до нас преку епската поезија, трагичарите и други подоцнежни автори. Иако често смешани со митови и народни приказни, овие легенди содржат и драгоцени зрна на историска вистина, особено кога се однесуваат до причинското поврзување на настаните и на нивното локализирање. Најпосле и административните документи со линеарното В писмо, макар што тие не се некои меѓудржавни договори или подолги литературни текстови, претставуваат богат извор за животот на микенското општество. Комбинирано ги вешто податоците, особено од првите два извора, а наместа и од плочките со линеарното В писмо, во овие три глави се проследува историјата на микенската цивилизација од самиот почеток до нејзината пропаст и т. нар. темен век.

Првите две глави (XIV и XXIIa) — за издигањето и експанзијата на микенската цивилизација, работени од ист автор, заемно се дополнуваат и претставуваат една целина. Овде се многу успешно преплетени податоците од археологијата со оние од народните преданија, така што излагањето станува доста убедателно. Во третата (XXXVI) глава, за крајот на микенската цивилизација и темниот век, археолошката позадина е обработена од еден автор (V. R. d' A. Desborough), а литературната традиција на миграциите — од друг (N. G. L. Hammond). Бидејќи расправаат за исти настани од различни аспекти, тие се принудени да повторуваат некои работи, но и покрај тоа, овде нема таква поврзаност и единство како во првите две глави на Stubbings. Таа независност оди дотаму, што не им е уедначена дури ни терминологијата. Така, за еден ист период првиот употребува назив „доцнешен хеладски“ (LH III), а вториот „доцнешен микенски“ (Late Mycenaean). Сепак, оваа глава претставува, не само содржински, ами и по начинот на обработката, природно продолжение на претходните две и заедно со нив образува една целина, па затоа ги прикажувам сите три заедно.

Овие, по обем мали, фасцикли содржат извонедно богат факторграфски материјал, освен со најновите научни постигнувања. Ке спомнам само некои моменти од развојот на микенската цивилизација така како што се објаснети овде.

а. Почетоците на микенската цивилизација Stubbings ги гледа во предметите од микенските гробови во вид на ров. Основана, главно, на наследството од минојската култура, микенската цивилизација била значително обогатена и со културата на другите источно-медитерански земји со кои Микенците многу рано дошле во тесни културни и трговски врски. Освен со Крит и источниот Медитеран, уште во среднохеладскиот период тие стапиле во такви врски и со Египет. На тоа укажуваат повеќе импортирани египетски предмети што се најдени во спомнатите гробови. Не случајно почетокот на херојскиот век во Арголида, според митот, е одбележен со доаѓањето од Египет на Данај од кого потекнува Дајаја, мајка му на Персеј — „основателот на Микена“. Според авторот Данај е поскоро символ, отколку историска личност. Претполага дека во 16. в. пр. н. е. некој египетски водач ја завладеал Арголида. Тој вовел нова воена техника и организација, но не и нов јазик, освен, може би на дворот, како викингите и Норманите во Англија. И митот за Пелопа е објаснет како реминисценција на некогашно заземање на Пелопонез од страна на некои завоевателски од Мала Азија кои го оставиле своето име во називот на полуостровот.

Сепак, Крит бил главниот извор на инспирации и иновации во микенската материјална култура. Нова фаза во развојот на микенската цивилизација претставува епохата на гробови-толоси, чија појава се сврзува со минојско влијание и со промена на господарите. Поранешната селска цивилизација (Данај) вовел систем на бунари и наводнување што е битно за земјоделството) се заменува со цивилизацијата на дворците по углед на Крит.

Авторот ја подлага на критика легендата, запишана од Павсаниј, дека Персеј ја основал Микена. Тој смета дека се овде смешани митовите за Персеј и Данај што се однесуваат за современи настани. Во преданието за борбите на Херакла против микенскиот Орхомен вс полза на Теба, гледа ривалство меѓу Теба и Арголида, а во неговото слугување на Еуристеј — конфликт на различните култови во раномикенскиот период. Преку подвизите на Херакла се слика експанзијата на микенското кралство, за што поопширно зборува во следната глава. Врз основа на различни археолошки наоди установува, како и други учени, дека микенските Грци го покориле Крит во 15. в. пр. н. е. При тоа го третира прашањето за потеклото на линеарното В писмо, за пропаста на критските дворци и др.

б. По разурнувањето на минојските дворци, водството на егејскиот свет ѝ припаднал на сувоземна Грција и близу два века потоа микенската цивилизација можела слободно да се развива. Периодот на нејзината зрелост бил постигнат откако Микена се ослободила од својот ривал, т. е. Теба. Наоѓа дека еден од најважните конфликти во херсјската епоха на Грција била Тебанската војна.

По концизниот преглед на материјалните остатоци од микенската цивилизација: а. цитадели и дворци (Микена, Тиринг, Пил), б. уметнички и занаетчиски творби и в. гробови, авторот дава, само врз основа на податоците од плочките со линеарното В писмо, краток преглед на микенското општество. Тој допушта дека во микенско време на територијата на Пил имало феудален систем, но ова историски тешко може да се оправда.

Констатира дека, поради лошите комуникации Микена, не можела да има некоја прецизна контрола на подалечните места дури и од Пелопонез. Убаво градени патишта се откриени само во близината на поголемите центри. Меѓутоа, Микенците биле добри морепловци и имале контакт со многу прекуморски земји. Последниот дел од оваа глава им е посветен на овие врски и директно одговара на темата за експанзијата на микенската цивилизација. Уште во IIIа доцн. хеладски период на о. Род биле во употреба микенски садови: Установува дека Угарит им служел на Микенците како пристаниште преку кое тргувале со Хетитите, Сирија и Палестина, а имале своја колонија

и во Мидет (Мала Азија). Најтесен контакт остварувале со Кипар, каде што имале и свои населби. Во своите садови тие носеле масло и мириси, а од Кипар, веројатно, купувале бакар, од Египет — злато, од Сирија — филдиси. На запад микенски садови се најдени на Сицилија и Малта. Иако односите на Микенците со хетитската држава биле пријателски, авторот претполага дека Хетитите можеле да им пречат да проникнуваат подлабоко во М. Азија.

с. Од исцрпниот археолошки преглед на Desborough во доцн. хеладскиот IIIc период низ цела Грција се забележува постепено ослабување на микенските крепости, напуштање на многу микенски населби и полно уништување на микенската цивилизација, прво во јужниот дел на Пелопонез, а потоа и во северниот, во Беотија и Атика. Како од археолошките податоци, така и од литературните извори се забележуваат два налета на освојувачите на Пелопонез. Од нивната цивилизација не се откриени, речиси, никакви археолошки траги, што значи дека тие воделе примитивен номадски живот. Веројатно се облекувале со кожи и се служеле со дрвени садови. Доста време по престанувањето на микенската цивилизација, некале порано, некаде подоцна, се зародува протогеометричкиот стил кој, и покрај сета своја простота, претставува свежа струја во животот на Грција.

Литературните извори даваат повеќе, но доста заплетени податоци за крајот на микенската цивилизација. Освојувачите на Пелопонез — дорските племиња, доаѓаат од планинските места на Епир каде што се занимавале со сточарство. Нивната прва, но неуспешна, атака на Пелопонез била пред Тројанската војна, според Hammond, околу 1220 г. пр. н. е. Дорците биле предводени од Хераклидот Хиљ којшто се борел против Ехема во Аркадија. По Тројанската војна во микенските кралства имало бројни бунтови и немири кои значително ја ослабиле нивната централизирана власт, а тоа го искористиле Дорците. Бидејќи Истм бил добро укрепен, тие преминале на Пелопонез преку Коринтскиот залив, го зазеле полуостровот, освен Аркадија, го опустошиле и се настаниле овде, а некои се префрлиле и на островите. Истовремено други сродни племиња ја зазеле Тесалија, Беотија и Елџда. Излагањето се завршува со миграциите на ахајски семејства од Пелопонез.

* * *

Распределен на помали делови, според хронолошкиот ред, материјалот во овие три глави е изложен многу прегледно. Но големата концизност во излагањето понекогаш ѝ пречи на јасноста. Овде само се спомнуваат факти кои накратко се доведуваат во причинска врска и читателот се упатува на литературата каде што се тие опширно разработени. Нов прилог претставуваат појаснувањата и описот на некои предмети и појави врз основа на микенските писмени документи коишто се од Stubbings сосема добро искористени, на пр. при описот на фрагменти од намештај украсен со филдиси (b 3, 13), за организацијата на микенското општество (b 16s.) и др. И во излагањето на Hammond има места каде што можеа да се спомнат податоци од овие документи, но тоа не е сторено. Така на пр. кога го опишува нападот на Дорците на Пелопонез од кон морето (с 34), како и одбраната на Арголида и другите ахајски кралства (с 44), можеа да се одбележат и претпазните мерки од страна на пилскиот дворец против овој напад, а имено, поставување засилена стража во приморските места, што е описано во појчките на веслачите и во т. нар. *Ока*-плочки. Или кога ги разгледува дијалектните особености на дорските и северозападните грчки племиња, нагласува дека и кај едните и кај другите се среќаваат етнички *-anes*, како *Ainians*, *Dymanes*, *Euritanes* и др. При тоа додава во белешка: „За еден возможен пример на овој етник види E. Risch во Mus. Helv. 14 (1957), 63 n. 1“. Меѓутоа, треба да се забележи дека во пилските плочки има повеќе етнички со ваков завршок, cf.: *a-pi-ka-ne*, *i-na-ne*, *re-ka-ta-ne* и др. што укажува дека деми од овие племиња можеле да бидат заселени во Пелопонез и пред дефинитвното разрушување на дворците.

Може да се забележи уште дека по едни исти прашања, а особено во врска со датирањето на некои важни настани, авторите на овие три глави заземаат различни становишта и мислења. Така, неслагање се јавува во врска со

локализирањето на *Ahhiyawa*. Stubbings е повеќе склон да ја локализира на о. Род (b 22), од каде што Микенците можеле да водат широка трговија, но смета дека и идентификацијата со сувоземна Грција не може со сигурност да се отфрли. A Desborough (c 3) *Ahhiyawa* ја идентифицира не само со целокупна сувоземна Грција, ами и со сите острови населени во микенско време со Грци.

Централно место кај Stubbings зазема прашањето за пропаста на Теба. Според него овој настан може приближно да се датира со археологијата, само за жалост месноста на микенскиот дворец на Теба лежи под современиот град и е многу незгодно за археолошки испитувања. Сепак, досега е откриено доста за да се види сјајот и величината на овој микенски центар. Во 1921 г., меѓу другото, овде се најдени и 28 садови натписани со линеарно В писмо. Треба да се одбележи дека тие не биле вносни, ами по секоја веројатност биле изработени и натписани овде. Како доказ за тоа сега може да се приведе и еден нов факт. Во последните археолошки раскопки од летото 1964 г. на Кадмејон во Теба се откриени и десетина плочки со линеарно В писмо. (cf. Kathimerini 19.4.1964; Archaeological Reports for 1963-64, 13; Kadmos III 25s.). Плочките сигурно не биле импортирани. Со оглед на тоа дека е и Теба пропаднала од пожар, што се гледа од дебелиот слој пепел, има надеж овде да се откријат повеќе вакви плочки, а не е исклучено да се најдат такви и во некои други микенски центри, како на пр. Јолк, Спарта, Плеурон и др.

Врз основа на керамиката откриена порано, авторот заклучува дека дворецот на Теба бил разрушен во првата половина на 14. в. пр. н. е. (в 6). Иако разрушувањето на Теба во Илијадата се смета за настан од истиот период со Тројанската војна, сепак Stubbings, којшто се однесува критички кон легендите, смета дека заземањето на Теба не било извршено од иста генерација луѓе што се бореле под Троја, ами дека тоа се случило барем 150 години порано. Тоа го образложува со следниве доводи: Неуспешната борба на „Седумтемина против Теба“ во Илијада е прикажана како „мината историја“ која станала предмет за епови. Во времето меѓу Тебанската војна од привст херојски период и Тројанската од вториот, во Микена е извршена голема промена на династиите — Пелопидите го зазеле местото на Персеидите, во што авторот гледа и внатрешен племенски конфликт. Промената на династиите во Микена станала на мирен начин. За тоа наоѓа и археолошка поткрепа. Пресидувањето на Микена во микенскиот (=хеладскиот) Ша период го сврзува токму со оваа промена, а разрушувањето на Теба, смета дека било дело на новите мајстори на Микена (b. 9).

Меѓутоа, Hammond, којшто ги разбира податоците од литературните извори побуквално, зашто во повеќе случаи тие биле потврдени од археолошки и други докази, искажува сосема поинакво мислење во врска со горниот настан. Тој допушта дека во еден период од околу 50 години пред Тројанската војна станале борбите меѓу Персеидите и Пелопидите, на Херакле и Нестор, на Еуристеј и Хераклидите, војната на седумтемина против Теба, разрушувањето на Теба од епигоните, борбата на Хил против Пелопонез и др. (c 48). При тоа тој се опира доста на легендата за Мопс којшто бил роден веднаш по пропаста на Теба, а во зрела возраст бил при крајот на Тројанската војна. Наоѓа дека истото лице е спомнато во хетитските извори како Mukshush (и во феникиските Mupsh) во времето на хетитскиот крал Arnuwandash III чија активност се паѓа околу 1230—1180 г. пр. н. е., а тоа наполно се приклопува со горната легенда (c 24).

Вакви и други слични несогласувања по исти прашања би требало барем да се ублажат, кога веќе не е возможно сосема да се избегнат, при комплетирањето на овој ревидиран том од *The Cambridge Ancient History*. Но како да се измират овие две вака различни мислења? Со помошта на преданието, запазено во поетска и митолошка форма, тешко може тоа да стане зашто бара толкување кое зависи од основниот став на авторот. Археолошките испитувања можат свде да фрлат повеќе светлина. Така, при последните раскопки на Кадмејон во Теба (1964), чии резултати не можеа да бидат искористени од авторите, меѓу спомнатите плочки со линеарно В писмо е најден и еден асирски печат кој, според археолозите, може да се датира околу 1375 г. пр. н. е. Тоа вистина не

protivrecni na zaključokot od Stubbings za propasta na Teba vo početokot na 14. v., no sepaк не ја исклучува и можноста за подоцнежno датирање на овој настан. Да се надеваме дека новы археолошки наоди, а можеби и нови плочки, ќе придонесат за поточното решавање на ова и други спорны прашања.

Авторите добро ги искористиле како класичните извори, така и сета современа литература по третираните прашања што се гледа и од онширната библиографија на крајот од главите. Нивните изводи се, неоспорно, резултат на најновите научни постигнувања од оваа област. Сепак, треба да се додаде дека идните археолошки раскопки можат да изнесат на видело факти што ќе ги изменат нивните закључоци.

П. Хр. Илиевски, Скопје.

VLADIMIR GEORGIEV, *Hethitisch und Etruskisch. Die hethitische Herkunft der etruskischen Sprache*, Balkansko ezikoznanie V 1, Bugarska akademija nauka, Sofija 1962, 72 str, cijena 0,67 leva.

Već godinama zastupa istaknuti bugarski lingvist V. Georgiev pored drugih zanimljivih i originalnih teza mišljenje da je etruski indoevropski jezik i da pripada zajedno s anatolijskim jezicima i predgrčkim indoevropskim jezikom u južnu skupinu indoevropskih jezika. U ovom najnovijem djelu posvećenom toj temi iznosi vrlo jasno formuliranu hipotezu o genetској pripadnosti etruskoga jezika. On je po njegovu najnovijemu mišljenju ne samo usko srodan s anatolijskim jezicima, kako je on to već i prije mislio, nego je pravi anatolijski jezik i to mladi razvojni oblik hetitskoga jezika. Za etruski Georgiev sada tvrdi da je jedan zapadnohetitski dijalekat prisutan u Italiju. Dijalekat istoga tipa sačuvao se u Maloj Aziji kao lidijski jezik. Lidijski i etruski bili bi prema tome dvije varijante novohetitskoga jezika. Anatolijsko podrijetlo etruskoga jezika i njegova bliskost s lidijskim neće kao teze nikoga iznenaditi. One se logično nameću svakome tko kao većina historičara, arheologa i lingvista prihvaća kao ispravnu Herodotovu vijest o lidijskom podrijetlu Etruščana. Da se kod toga radi o indoevropskim jezicima srodnim hetitskome, nije također ništa neobično nakon neočekivanoga otkrića indoevropske Anatolije. Do sada međutim nije nikome pošlo za rukom da na temelju jezičnih činjenica dokaže tu u načelu tako lako prihvatljivu vezu. Sam Georgiev se već od 1939. uvijek u novim publikacijama trudi oko problema genetske pripadnosti etruskoga jezika. No njegova su mišljenja na tom području manje uvjerljiva nego na drugima i nisu stoga uspjela niti nakon dulje vremena razbiti skepsu lingvističkih stručnjaka. I sam autor je često mijenjao mišljenje i u ovoj najnovijoj knjizi navodi svoje starije radove kao nadmašene. Sada istupa nanovo s modificiranom tezom i novim argumentima. Ta nova teza vrlo je precizno formulirana i samim time ima tu prednost da se lakše može provjeriti. Ako se etruski jezik ima smatrati mladom razvojnom fazom hetitskoga, te da se među hetitskim i etruskim korpusom tekstova moraju dati utvrditi odnosi koji zadovoljavaju stanovite uvjete. Ograničenje mogućnosti odnosa između oba korpusa koje proizlazi iz ispunjavanja tih uvjeta mora biti toliko da se može zanemariti vjerojatnost da je ono posljedica slučaja.

Georgiev se prvo bavi hetitskim i etruskim zamjenicama. Hetitske zamjenice pokazuju u usporedbi sa zamjenicama drugih indoevropskih jezika neke osobitosti, pa je podudarnost u njihovoj fleksiji posebno relevantan dokaz za njegovu tezu. Koliko god se nove hipoteze o genetskim vezama etruskoga jezika mogu danas primati samo s velikom rezervom, moraju pobuditi pažnju i posebno zanimanje dalekosežne podudarnosti što ih utvrđuje Georgiev između oblika hetitskih zamjenica i etruskih riječi za koje misli da se mogu smatrati zamjenicama. Tu je naime glavna teškoća njegova dokaznoga postupka jer se ne zna ili bar ne zna pouzdano značenje etruskih oblika koji se uspoređuju s hetitskima. To je stalno prisutan faktor nesigurnosti. No baš kod zamjenica radi se bar dijelom o značenjima koja i drugi istraživači pretpostavljaju i to na temelju kombinatoričke metode. Premda nisu sva značenja pa čak ni svi oblici sigurni, ipak taj argument time ne gubi svu svoju težinu, jer su podudarnosti u oblicima zamjenica i pored toga dalekosežne. Što se tiče imenice